

ПРАВИЛА ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Т. С. Перцова

аспірантка кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Ця стаття присвячена дослідженню правових аспектів етичної поведінки, зокрема аналізу етичних кодексів, які регулюють професійну діяльність у різних сферах. Основна мета статті полягає в оцінці ефективності існуючих правил етичної поведінки та виявленні факторів, що впливають на їхнє дотримання. Робиться акцент на аналізі впливу конкретних і загальних правил на етичні рішення людей (тобто на їхні наміри і поведінку), а також механізми, що зумовлюють цей вплив.

В статті розглянуто сучасні підходи до розробки та впровадження етичних кодексів. Особлива увага приділяється аналізу чинників, що знижують ефективність етичних норм, таких як високе когнітивне навантаження та повсякденний стрес. Наведено приклади досліджень, які показують, що сама наявність кодексу поведінки не завжди гарантує його виконання, оскільки через свою повсюдність він може втрачати сенс для професіоналів.

Також у статті проаналізовано правові механізми, що можуть підвищити ефективність етичних кодексів. Пропонуються рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання етичної поведінки, які включають розробку більш гнучких та адаптивних правил, посилення освітніх програм з етичних питань, а також впровадження систем моніторингу та контролю за дотриманням етичних стандартів. Крім того, в статті висвітлюються питання відповідальності за порушення етичних норм, аналізуються правові наслідки таких порушень та способи їх попередження.

Автором робиться висновок про необхідність комплексного підходу до регулювання етичної поведінки, який включає як розробку чітких та зрозумілих етичних норм, так і створення сприятливих умов для їхнього дотримання на практиці. Важливість правового забезпечення етичної поведінки підкреслюється як ключовий елемент у підтримці високих стандартів професіоналізму та довіри з боку суспільства.

Ключові слова: *правила етичної поведінки, стандарт, кодекс етики, трудові відносини, професійний розвиток, принципи, ділова поведінка, відповідальність.*

Вступ. Етична поведінка є ключовим елементом професійної діяльності, особливо у сферах, що мають значний вплив на суспільство, таких як юриспруденція, медицина та освіта. Правила етичної поведінки не тільки спрямовані на забезпечення дотримання моральних норм, але й мають на меті захист інтересів клієнтів, пацієнтів та інших зацікавлених сторін. Однак, питання правового регулювання цих правил є складним та багатогранним. Зокрема, існує необхідність у чіткому розумінні, як етичні кодекси впливають на поведінку професіоналів, які чинники сприяють або перешкоджають їхньому дотриманню, а також як забезпечити ефективно впровадження та дотримання цих правил на практиці.

Дослідження показують, що наявність етичних кодексів не завжди гарантує їхнє виконання.

Високе когнітивне навантаження, повсякденний стрес та інші фактори можуть знижувати ефективність заборонних норм. Крім того, через свою повсюдність етичні кодекси можуть втрачати сенс для багатьох професіоналів, що зменшує їхній вплив на прийняття етичних рішень. Тому актуальним є вивчення правових аспектів етичної поведінки, які б сприяли розробці та впровадженню більш ефективних етичних стандартів.

Правила етичної поведінки мають однакову кінцеву мету: сприяти формуванню етичного середовища та етичної поведінки. Так, метою Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування є зміцнення авторитету державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, формування позитивної репутації державних службовців та посадових осіб місцевого

самоврядування, а також забезпечення інформування громадян про норми етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування стосовно них [1].

Проте, незважаючи на спільну мету, правила етичної поведінки відрізняються за способом їхнього формулювання, а саме є конкретні, а є загальні, тобто сформульовані в дуже широких, загальних рисах.

Метою статті є дослідити силу впливу конкретних і загальних правил на етичні рішення людей (тобто на їхні наміри і поведінку), а також механізми, що зумовлюють цей вплив.

У середньому специфічні правила ефективніше впливають на етичні рішення людей, ніж загальні, оскільки специфічні правила ускладнюють обґрунтування того, чому демонстрація цілеспрямованої неетичної поведінки є морально допустимою. Загальні правила можуть мати певний вплив на етичні рішення (хоча й слабший, ніж спеціальні правила). Ми також виявили, що коли ми хочемо вплинути на більш ніж одну етичну поведінку, специфічні правила можуть бути менш ефективними, ніж загальні правила, і діяти контрпродуктивно.

Незалежно від того, чи називаються вони «етичними кодексами», «законами» або просто «правилами», майже всі організації та суспільні інститути мають правила, покликані забезпечити етичні настанови. З філософської точки зору, правила виконують деонтологічну функцію, повідомляючи про обов'язок і допомагаючи уникнути згубних наслідків. Наприклад, правила про дотримання швидкісного режиму існують тому, що вони захищають людей. Тобто правила виконують інформативну функцію, дозволяючи людям здійснювати корисну поведінку без необхідності відчувати шкідливі наслідки забороненої поведінки на власному досвіді. У цьому сенсі люди утримуються від перевищення швидкості не тому, що вони стали свідками травм від необачного водіння, а тому, що вони ознайомилися з правилом, яке забороняє перевищення швидкості.

Етичний кодекс – це зведення моральних принципів, норм і правил поведінки особи або групи осіб, об'єднаних спільною метою або спільними рисами (спільна професія, рід занять, сфера діяльності, напрям бізнесу тощо). Етичні кодекси є стандартами, що описують загальну систему цінностей та етичних норм, яких мають дотримуватися керівники і працівники установ, компаній, підприємства. У кодексах також письмово формулюють етичні принципи відпо-

відальності менеджменту (адміністрації, керівництва) щодо своїх співробітників [2]. Звичайно треба наголосити, що вони можуть називатися по-різному: кодекс професійної етики, корпоративний кодекс, професійний кодекс, кодекс ділової етики, кодекс поведінки, кодекс взаємодії та інше.

До основних причин, що обумовлюють прийняття етичних кодексів, слід віднести практичну неможливість урегулювати на законодавчому рівні всі аспекти професійної діяльності співтовариств шляхом простого закріплення прав і обов'язків, без урахування особливостей професійної поведінки окремих груп спеціалістів.

З правової точки зору, правила виконують експресивну функцію; очікується, що правила формують соціальні норми певного суспільства і таким чином впливають на поведінку людей. Наприклад, у сфері законодавства про комерційну таємницю Фельдман [4] показав, що закони мають здатність встановлювати те, що прийнято вважати моральним. Цей висновок відповідає соціально-психологічній перспективі розгляду правил як таких, що мають нормативну функцію. Висловлюючи «треба» або «слід», правила функціонують як заборонні норми, які сигналізують про несхвалення поведінки, що є соціально небажаною в певному контексті. Дослідження показали, що заборонні норми дійсно можуть допомогти людям зрозуміти, чому певна поведінка є неетичною, і можуть спрямовувати поведінку людей у бажаному напрямку, наприклад, спонукати до співпраці, навіть якщо люди знають, що їхня поведінка не контролюється [5].

Тим не менш, правила не завжди автоматично впливають на прийняття етичних рішень. Наприклад, дослідження показують, що високе когнітивне навантаження може знижувати ефективність заборонних норм [6]. Крім того, М. Вороніна [2] зазначає, що наявність кодексу поведінки (тобто збірки правил, що регулюють поведінку членів однієї організації) не завжди впливає на етичну поведінку. Можливо, через свою повсюдність ці кодекси можуть втрачати сенс для людей. Тому потрібні додаткові дослідження, щоб зрозуміти фактори, які підвищують ймовірність того, що правила етичної поведінки сприятимуть прийняттю етичних рішень.

У бізнес-літературі визнається, що комплексність, чіткість і можливість виконання є важливими умовами для правил етичної поведінки [7]. Однак, часто доводиться йти на компроміс між всеосяжністю та чіткістю і примусовим виконан-

ням, оскільки всеосяжність передбачає широку, всеохоплюючу спрямованість, тоді як чіткість і примусове виконання передбачають більш цілеспрямований підхід. Або, якщо використовувати відмінність між конкретними і загальними правилами, то правило, сформульоване конкретно, є чітким і здійсненним, але не всеосяжним, тоді як правило, сформульоване загалом, є всеосяжним, але не чітким і, таким чином, менш здійсненним. У той час як конкретні правила підкреслюють «букву» правила, повідомляючи про цільову етичну поведінку в конкретний спосіб, загальні правила вказують на «дух» правила, повідомляючи про цю поведінку в абстрактний спосіб.

Різниця, яку ми робимо між загальними і конкретними правилами, схожа на різницю, яка проводиться в праві між стандартами і нормами. У юридичній літературі стандарти – це загальні твердження, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами норми і нормативи або їх комплекс, які є орієнтиром для зіставлення з ним інших подібних об'єктів та їх розвитку, на базі яких визначаються рівні прав та обов'язків відповідно до сфери регулювання даних нормативних актів. Виникнення правового стандарту в деяких випадках подібне до виникнення міжнародного звичаю: спочатку зароджується практика, яка повторюється протягом певного періоду часу, а згодом за цією практикою визнається сила юридичної норми [8]. Наприклад, такі як «Не перевищуйте швидкість на швидкісних автомагістралях», які не наповнюють закон змістом, коли людина стикається з рішенням про те, як поводитися (наприклад, з якою швидкістю їхати). І коли особа, як видається, діяла всупереч стандарту, суд має визначити, чи була швидкість певного водія, якого судять, «надмірною». На противагу цьому, правила визначаються як конкретні твердження, такі як: «Не перевищуйте швидкість 120 кілометрів на годину на швидкісних автомагістралях». Такі твердження наповнюють закон змістом, коли людина стоїть перед вибором, як себе поводити (наприклад, з якою швидкістю їхати). Однак, розмежування правила і стандарту в праві може створити певну плутанину в літературі з організаційної поведінки, де термін «стандарт» фактично використовується для позначення конкретно сформульованих правил.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» діяльність з надання фінансових та/або супровідних послуг надавачами фінансових та/або супровідних послуг здійснюється з дотриманням таких принципів наявності у керівників та працівників надавача фінансових та/або супровідних послуг кваліфікації, освітньо-кваліфікаційного

рівня, достатніх для ефективного та прозорого ведення діяльності, дотримання стандартів надання фінансових та/або супровідних послуг, роботи з клієнтами, в тому числі стандартів ділової поведінки та професійної етики [3]

В юридичній літературі різниця між спеціальними та загальними правилами розглядається переважно з точки зору економічних міркувань. Цілком можливо, що загальні правила коштують дорожче, ніж конкретні, через їхній супутній потенціал для судових спорів; витрати на визначення точного правила поведінки наперед можуть пом'якшити необхідність для суду визначати, чи діяв хтось у конфлікті з цим правилом.

Проте існує мало досліджень щодо впливу конкретних і загальних правил на власні етичні рішення людей. Це питання розглядалося лише в роботі Фельдмана і Харела [4], які припустили, що, порівняно із загальним правилом, спеціальне правило зменшує корисливу непокору закону. Дослідники припустили, що це відбувається тому, що спеціальні правила дають людям менше свободи для інтерпретації правила, ніж загальні правила, і викликають менш вмотивовану аргументацію. Однак дослідники не перевіряли це твердження емпірично.

Наше припущення про те, що конкретні правила є більш успішними, ніж загальні, у стимулюванні слухняності, можна почерпнути з літератури про вмотивоване міркування та неетичне прийняття рішень. Деякі дослідники стверджують, що люди використовують когнітивні механізми, щоб переконати себе в тому, що їхня неетична поведінка є виправданою [9], і що участь у таких корисливих виправданнях або раціоналізаціях заохочує неетичну поведінку. Люди схильні раціоналізувати свої неетичні рішення, особливо коли критерії оцінки є невизначеними або розпливчастими. Дійсно, можна говорити, що зі збільшенням гнучкості в інтерпретації своїх дій зростає і нечесність.

Висновки. Таким чином, ми стверджуємо, що конкретне правило, з його чітким мандатом щодо того, яка поведінка є правильною, а яка - неправильною, має зменшити простір для раціонального обґрунтування того, що дії всупереч правилу є морально допустимими. Ця обмежена можливість для моральної раціоналізації може бути набагато меншою у випадку загальних правил. Наприклад, коли організація встановлює загальне правило, що забороняє вступати в конфлікт інтересів, працівники можуть відчувати себе вільно, приймаючи подарунок від клієнта, оскільки вони можуть міркувати, що, принаймні для них самих, цей вчинок не спричиняє конфлікту інтересів та/або не ставить під загрозу їхню об'єктивність.

Тоді як конкретне правило, що забороняє приймати подарунки від клієнтів, дасть менше свободи для самовиправдовувального тлумачення цього правила, оскільки воно вимагає від людини максимальної креативності для обґрунтування того, що їй буде дозволено прийняти подарунок від клієнта.

Також маємо зазначити, що для підвищення ефективності етичних правил необхідно не лише розробити чіткі та зрозумілі етичні норми, але й створити умови, які сприяють їх виконанню. Це включає посилення освітніх програм з етичних питань, регулярне проведення тренінгів, створення умов для відкритого обговорення етичних дилем та забезпечення підтримки з боку керівництва.

Наголошуємо на тому, що важливо, щоб був комплексний підхід у регулюванні етичної поведінки, який включає правове забезпечення, моніторинг та контроль за дотриманням етичних стандартів. Правове регулювання має бути гнучким та адаптивним, щоб відповідати сучасним викликам та умовам професійної діяльності.

Таким чином, забезпечення ефективної етичної поведінки в професійній сфері потребує не лише розробки та впровадження етичних кодексів, але й створення середовища, яке підтримує та заохочує етичну поведінку. Це дозволить підвищити рівень професіоналізму, зміцнити довіру з боку суспільства та забезпечити високі стандарти діяльності у різних професіях.

Список використаних джерел:

1. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#n13>.
2. Вороніна М. А. Правова природа етичних кодексів професійних спілтовариств. *Право та інноваційне суспільство* № 2 (3) 2014
3. Про фінансові послуги та фінансові компанії: закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20?find=1&text#Text>.
4. Y. Feldman The expressive function of trade secret law: Legality, cost, intrinsic motivation, and consensus. *Journal of Empirical Legal Studies* (2009).
5. L. Kaplow Rules versus standards – An economic-analysis *Duke Law Journal* (1992)
6. Климович О.А. Етика парламентарів, або що робити щоб законослухняність не втратила сенс. *Парламент*. 2011. № 3. С. 74–82.
7. R. Cooter Expressive law and economics *Journal of Legal Studies* (1998)
8. Кабаченко М. О. Міжнародні стандарти праці: спроба визначення поняття. *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 67. С. 284-294. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001067338>.
9. BE Ashford et al. The normalization of corruption in organizations *Research in Organizational Behavior* (2003)

Pertsova T. S. Rules of ethical behavior: some legal issues

This article is devoted to the study of legal aspects of ethical behavior, in particular, to the analysis of ethical codes governing professional activities in various fields. The main purpose of the article is to assess the effectiveness of the existing rules of ethical behavior and to identify the factors affecting their compliance. The emphasis is placed on analyzing the impact of specific and general rules on people's ethical decisions (i.e., their intentions and behavior), as well as the mechanisms that determine this impact.

The article examines modern approaches to the development and implementation of codes of ethics. Particular attention is paid to the analysis of factors that reduce the effectiveness of ethical norms, such as high cognitive load and everyday stress. Examples of studies are provided that show that the mere existence of a code of conduct does not always guarantee its implementation, since due to its ubiquity it may lose its meaning for professionals.

The article also analyzes legal mechanisms that can increase the effectiveness of codes of conduct. Recommendations for improving the legal regulation of ethical behavior are offered, including the development of more flexible and adaptive rules, strengthening of educational programs on ethical issues, and the introduction of systems for monitoring and controlling compliance with ethical standards. In addition, the article highlights the issues of liability for violation of ethical standards, analyzes the legal consequences of such violations and ways to prevent them.

The author concludes that a comprehensive approach to the regulation of ethical behavior is needed, which includes both the development of clear and understandable ethical standards and the creation of favorable conditions for their observance in practice. The importance of legal support for ethical behavior is emphasized as a key element in maintaining high standards of professionalism and public trust.

Key words: rules of ethical behavior, standard, code of ethics, labor relations, professional development, principles, business behavior, responsibility.